

УДК 378.147
DOI 10.32342/2522-4115-2018-16-15

Т.П. ПРИХОДЬКО,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

АКТУАЛІЗАЦІЯ МОТИВАЦІЇ НА ПЕДАГОГІЧНУ САМООРГАНІЗАЦІЮ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито актуалізацію мотивації самоорганізації викладачів закладів вищої освіти на основі принципів синергетичного підходу, визначено мотивацію на професійну організацію викладача, наведено умови її ефективного розвитку щодо самопізнання та прийняття рішення, планування та визначення програми самоорганізації, самоконтролю та самокорекції професійної діяльності.

Ключові слова: професійна підготовка, викладач закладу вищої освіти, актуалізація, мотивація, педагогічна самоорганізація.

Постановка проблеми. У той час, коли Україна прагне зайняти чільне місце серед європейської спільноти, для такої галузі, як освіта найголовнішим є вибір стратегії розвитку вищої освіти. Вища школа має першочергове значення для духовного розвитку нашої держави тому, що саме вищі заклади освіти формують інтелектуальний, духовний, культурологічний, творчий потенціал суспільства і несуть відповідальність за підготовку майбутнього викладача високого рівня.

В умовах сучасної кризи політичної, соціальної, наукової, культурної та інших сфер життєдіяльності українського суспільства, що передбачають бурхливі, стрімкі, глибинні кількісні та якісні зміни, особливого значення для особистісного та професійного розвитку викладача закладу вищої освіти набуває рівень розвитку його мотивації самоорганізації. Оскільки саме прагнення фахівця до постійного самопізнання, саморозвитку, самоактуалізації в умовах внутрішньоособистісної та зовнішньої, соціально-професійної нестабільності забезпечує, з одного боку, його професійну стійкість, усталеність, відповідний рівень професійної компетентності, з іншого – постійний професійний розвиток. Відтак, готовність майбутнього фахівця до викладацької діяльності у вищому навчальному закладі як мета та результат його професійно-педагогічної підготовки має включати актуалізацію мотивації на педагогічну самоорганізацію.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження теорії самоорганізації знайшло своє відображення у працях як зарубіжних (В. Буданов, Т. Григор'єва, В. Данилов, М. Климонтів, О. Князева, С. Курдюмов, Г. Малинецький, І. Пригожин, Г. Рузавін, Г. Хакен, С. Харитонов, С. Хорунжий, Г. Шефер, Е. Янч та ін.), так і українських учених (О. Гура, І. Добронравова, І. Єршова-Бабенко, Т. Іванова, В. Лутай, Л. Малишко та ін.), які обґрунтували сутність і принципи розуміння різноманітних аспектів існування світу, природи та людини.

У педагогічній теорії феномен самоорганізації окремих педагогічних об'єктів висвітлено у працях Н. Вишнякової, П. Горбунової, А. Євтодюк, Л. Зоріної, С. Кульневича, Т. Левченко, Л. Новікової, В. Редюхіна, О. Чалого, С. Шевельової та ін.

Самоорганізацію як різновид діяльності досліджували вчені-психологи К. Абульханова-Славська, Б. Анан'єв, Г. Балл, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін.

Мета статті: на основі принципів синергетичного підходу, визначити актуалізацію мотивації на педагогічну самоорганізацію викладача вищої школи та навести умови її ефективного розвитку.

Поняття «самоорганізація», зокрема «педагогічна самоорганізація», почало використовуватись у педагогічних дослідженнях радянської доби для визначення одного з принципів організації навчального процесу. Самоорганізація як принцип чи процес досліджувалась педагогами і психологами у контексті вивчення організації навчальної діяльності чи організованості суб'єкта навчання. З появою праць з педагогічної синергетики термін «самоорганізація» набуває синергетичного підтексту, оскільки цей термін є ключовим в синергетичній терміносистемі і як складова увійшов до назви нової теорії – теорії самоорганізації.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, педагогічна самоорганізація – це цілісне, динамічне утворення особистості, що характеризується сукупністю педагогічної рефлексії, професійної компетентності і самоуправління та спрямоване на безперервне самовдосконалення майбутнього вчителя для здійснення якісної професійної діяльності. Визначаючи педагогічну рефлексію компонентом педагогічної самоорганізації, ми вважали, що її значення спричиняється зверненням у внутрішню психологічну сутність майбутнього викладача вищої школи. Педагогічне рефлексивне ставлення студента до власної діяльності дає можливість спостерігати, аналізувати, осмислювати, оцінювати, самоідентифікувати себе з педагогічним ідеалом, тому це є важливим фактором у конструюванні власного професійного «Я». Другим компонентом педагогічної самоорганізації ми визначили професійну компетентність. Під час навчання у педагогічному університеті студент опановує не тільки загальнолюдський досвід пізнання та перетворення світу, але привносить власне бачення і розуміння проблем, з'ясовує природу тих чи інших явищ, навчається взаємодіяти, впливати, змінювати тощо. Задля цього майбутньому вчителю необхідно оволодіти професійною компетентністю, яка припускає розвиток і формування основних компонентів розумового досвіду. Визначаючи самоуправління компонентом педагогічної самоорганізації, ми базувалися на твердженні про те, що це здатність людини керувати собою. Усвідомлення мети, завдань, продумування, відпрацювання та внутрішнє прийняття рішень з формування тієї чи іншої якості чи групи якостей, розробка принципів і правил особистої поведінки застосовується майбутнім викладачем для досягнення найвищого рівня у професійній діяльності. Самоуправління – процес творчий, пов'язаний з утворенням нового, зустріччю з незвичайною ситуацією, необхідністю пошуку нових рішень і засобів для досягнення поставленої мети [1].

Професійна самоорганізація, на думку сучасних вчених (О.О. Бодальов, А.О. Деркач та ін.), є специфічним видом професійної діяльності викладачів, невід'ємною складовою їх професійної підготовки. Вона є результатом свідомої взаємодії фахівця з конкретним соціальним середовищем, у процесі якої фахівець реалізує власні потреби розвинути у себе такі особистісні якості, які забезпечують успішність його професійної діяльності та життєдіяльності в цілому. Отже, професійна самоорганізація – це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності та розвитку професійних якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та особистої програми розвитку [4, с. 250].

Прагнення до педагогічної самоорганізації є вторинним щодо загальної мотивації професійної діяльності фахівця, ставлення особистості до професійних вимог. Адже передумовою професійної педагогічної самоорганізації є ставлення самого фахівця до вимог, що пред'явлені: якщо особистість має індіферентне ставлення до професійної діяльності, то професійний розвиток не відбудеться. Тільки при свідомому прийнятті професійних вимог особистість буде відчувати потребу в самовдосконаленні, яка забезпечується механізмом постійного подолання внутрішніх протиріч між рівнем професійної готовності фахівця (Я-реальне професійне) та модельованим її рівнем (Я-ідеальне професійне). Оскільки самоорганізація – процес неперервний, такий, що діалектично розвивається, – уявлення фахівця про Я-ідеальне професійне постійно змінюється, а вимоги до себе постійно зростають. Це зумовлює нескінченність процесу педагогічної самоорганізації, його тривалість протягом професійного життя особистості [2, с. 49].

Педагогічна самоорганізація фахівця відбувається у двох взаємопов'язаних формах: самовиховання та самоосвіта, що доповнюють одна одну та визначають напрям професійного зростання особистості. Самовиховання є активною, цілеспрямованою діяльністю особистості, метою якої є систематичне формування та розвиток у себе позитивних та усунення негативних якостей. Змістом самоосвіти є оновлення та вдосконалення професійних знань, умінь та навичок для досягнення найвищого рівня професійної компетентності [5, с. 132].

Як відомо, мотиви навчання поділяються на зовнішні та внутрішні, де перші йдуть від педагогів, групи, суспільства, і набувають форми вимог, указів, підказок чи навіть примусу, що часто-густо зустрічає внутрішній опір особистості. Внутрішні ж мотиви – це бажання здійснювати навчальну діяльність для себе. Оскільки в системах, що самоорганізуються, основний фактор розвитку внутрішній – мотивація не може імперативно нав'язуватися студентам, бо для людини життєво важливо бути самовизначеною, незалежною, а не контрольованою зовні. Згідно з вищенаведеним актуалізація мотивації на педагогічну самоорганізацію має здійснюватись у різнобічній, активній діяльності, основою якої є внутрішні, іманентно присутні людині рушійні сили. Нашим завданням було зрозуміти ці сили студентів і допомогти пробудитися тим, які зможуть привести до ефективного результату в подальшій професійній діяльності.

Вмотивованість майбутніх викладачів вищих шкіл до професійно-педагогічного самовдосконалення ми розуміємо як складне утворення, що полягає в умінні майбутніх викладачів вищих шкіл займатися самоосвітою, саморозвитком та самовдосконаленням. До вмотивованості професійного самовдосконалення ми відносимо: ціннісне позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності викладача вищої школи, потребу та здатність у постійному самовдосконаленні професійно-педагогічної діяльності, наполегливість у досягненні позитивних результатів своєї роботи, здатність до самоаналізу та самооцінки особистої професійно-педагогічної діяльності, бачення перспектив її розвитку.

Зустрічається визначення самоорганізації як діяльності і здатності особистості, пов'язаної з умінням організувати себе, яке проявляється в цілеспрямованості, активності, обґрунтованості мотивації, плануванні своєї діяльності, самостійності, швидкості прийняття рішень і відповідальності за них, критичності оцінки результатів своїх дій, почутті обов'язку [7, с. 94].

Висновки вітчизняних та закордонних дослідників свідчать, що самоорганізація завжди спонтанна, залежно від переважання того чи іншого компонента. На особливу увагу заслуговує те, що в системах, які самоорганізуються, основний фактор розвитку – внутрішній. Самоорганізація як обов'язкова умова розвитку не може бути нав'язана системі ззовні. Однак вона ініціюється зовнішніми впливами, які, разом з тим, не є визначальними. Ця властивість застосовна до будь-якої педагогічної структури, у зв'язку з чим її поняття одержують принципово нове й точніше трактування. Зокрема виховання може бути розглянуте як процес самоорганізації особистості засобами своїх внутрішніх ресурсів, що потребують певної зовнішньої ініціації.

Внутрішні ресурси – це особистісні структури свідомості: критичність, мотивування, рефлексія, опосередкування, автономність тощо. Вони формують особистісний досвід створення власної картини світу. Феномен самоорганізації свідомості опосередковується процесами осмислення, переосмислення й певної дискредитації традиційного змісту педагогічної діяльності, а також осмислення її нових орієнтирів [6, с. 54].

Таким чином, виходячи з синергетичного положення про самоорганізацію як процес, робимо висновок, що педагогічна самоорганізація – це процес синергетичного самоструктурування, самовпорядкування та самовдосконалення складових професійної компетентності педагога.

Власний практичний досвід допомагає нам дійти висновку, що центральною ланкою методу самоорганізації має бути педагогічний алгоритм, який зобов'язує викладача відкрити, захопити й спрямувати його на добротворчий шлях самотворення.

Як певний процес педагогічна самоорганізація викладача відбувається за такими етапами.

Перший етап – самопізнання та прийняття рішення займатися педагогічною самоорганізацією. Самоорганізація – це складний процес визначення фахівцем власних здібностей

та можливостей, рівня розвитку професійних якостей. Воно відбувається за такими напрямками: а) самопізнання у системі соціально-психологічних відносин, в умовах професійної діяльності та вимог, які викладацька діяльність пред'являє; б) вивчення рівня професійної компетентності, що відбувається шляхом самопостереження, самоаналізу власних вчинків, поведінки, результатів діяльності, самоперевірки у певних умовах професійної діяльності; в) самооцінка, що виникає на основі зіставлення набутих професійних знань, умінь, навичок та професійних якостей з вимогами професійної діяльності. На основі самопізнання в результаті глибокого переживання внутрішньо особистісного конфлікту у фахівців виникає рішення займатися самоорганізацією, створюється модель майбутньої роботи над собою [3, с 62].

Другий етап – планування та визначення програми самоорганізації. Планування самоорганізації – це багатозначний процес, пов'язаний з визначенням мети та завдань педагогічної самоорганізації як на перспективу, так і на певні етапи професійної діяльності фахівця; з визначенням основ, що організують діяльність з самоорганізації (розробка особистих правил поведінки, вибір форм та методів роботи над собою).

Третій етап – самоконтроль та самокорекція цієї діяльності. Сутність діяльності фахівця на цьому етапі полягає в тому, що він контролює роботу над собою, постійно здійснює рефлексію та на цей основі своєчасно долає можливі відхилення реалізованої програми від тієї, що була задана, вносить певні корективи в план подальшої роботи.

Розвиток вищої освіти відповідно до світових стандартів залежить не тільки від умінь викладачів вищої школи здійснювати на високому професійно-педагогічному рівні педагогічну діяльність, але і вимагає від них здатності до самоконтролю, самооцінки, саморегуляції та прагнення до підвищення рівня кар'єрних домагань.

Розглянувши різноманітність визначення поняття «самоконтроль», ми дійшли висновку, що він органічно включає в себе самоаналіз та самооцінку навчального процесу, а також передбачення недоліків та запобігання їм у навчальній роботі, майбутній педагогічній діяльності викладачів вищої школи і особливо в її організації та плануванні.

Саморегуляція є одним з основних вольових проявів особистості. Вона розкриває такі педагогічні якості викладача, як відповідальність, самостійність, активність, ініціативність та ін.

Ми вважаємо, що кар'єрному зростанню викладача вищої школи має сприяти його наполегливе прагнення до самопізнання, самоосвіти, саморозвитку та самовдосконалення. На нашу думку, рівень кар'єрних домагань майбутніх викладачів вищих шкіл полягає у їх академічній успішності, авторитеті серед студентів, організаторських та комунікативних здібностях, участі у наукових конференціях, публікаціях у наукових журналах, участі у студентському самоврядуванні та організації студентських творчих заходів, роботі у науковому об'єднанні або підрозділі.

У наш час вважається загальноприйнятною думка про те, що ефективне управління складними самоорганізуючими системами, до яких належить і людина, вже неможливе лише на основі досвіду, інтуїції, природної кмітливості. Потрібні спеціальні знання в галузі науково-практичного людинознавства, і найперше – системний підхід до формування людської особистості, в основі якого лежить сім принципів: цілісності, всебічності, системотвірних відносин, субординації, випереджувального відбиття, компенсації та динамічності [5, с. 38].

Діяльність педагога, який навчає молодих людей самоорганізації, вимагає від нього бути знавцем людської природи й творцем найвеличнійшої цінності – Сильної Особистості, здатної домогтися життєвого успіху.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Здійснений аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів щодо особливостей професійної мотивації педагогічних працівників дозволяє стверджувати, що основними умовами, які забезпечують ефективний розвиток мотивації самоорганізації викладачів вищих навчальних закладів є такі. По-перше, це формування позитивних мотиваційних установок на педагогічну самоорганізацію, що відбувається завдяки конкретизації, об'єктивізації системи професійних вимог до викладачів, критеріїв оцінки їх викладацької діяльності.

Отже, необхідним є ознайомлення викладачів вищих навчальних закладів з професіограмою педагога вищої школи [1], ретельний аналіз її складових, надання можливості про-

фесійної самодіагностики. Вкрай ефективним методом розвитку мотивації педагогічної самоорганізації є мотиваційний тренінг та ін.

По-друге, це актуалізація потреб педагогічної самоорганізації у викладачів у процесі їх діяльності. Механізмом розвитку мотивації цього напрямку є цілеспрямоване моделювання та розвиток ситуацій самоорганізації, за яких викладачі постійно зіштовхуються з необхідністю активно розширювати та застосовувати професійні знання, вміння, актуалізувати власні професійні якості.

На сучасному етапі розвитку вищої школи велика увага приділяється ролі викладача як людини, через діяльність якої формується інша людина, розвиваються її моральні та духовні здібності. Для вирішення педагогічних завдань викладач вищої школи має бути висококваліфікованим спеціалістом. Перед початком педагогічної діяльності у вищій школі викладач потребує психологічної підготовки. Він повинен обов'язково знати і усвідомлювати важливість і необхідність своєї праці, творчого підходу до неї, шанобливо ставитись до студентського та педагогічного колективів.

Таким чином, на нашу думку, педагогічна самоорганізація – це цілісне, динамічне утворення особистості та самоуправління і спрямоване на безперервне самовдосконалення майбутнього викладача для здійснення якісної професійної діяльності.

Сформована педагогічна самоорганізація дасть можливість майбутньому викладачеві вищої школи усвідомлювати свою майбутню педагогічну діяльність, адекватно оцінювати педагогічний процес, прогнозувати свою поведінку та взаємовідносини зі студентським та педагогічним колективами.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В.П. Освіта в пошуку нових стратегій мислення / В.П. Андрущенко // Вища освіта України : Теоретичний та науково-методичний часопис. – 2003. – №2. – С. 5–6.
2. Гура О.І. Вступ до спеціальності «Педагогіка вищої школи»: навч. посібник / О.І. Гура. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 188 с.
3. Гура О.І. Професіограма викладача вищого навчального закладу як основа його професійної підготовки / О.І. Гура // Социальные технологии. Актуальные проблемы теории и практики. Международный межвузовский сборник научных работ. – 2007. – Вып. 36. – С. 83–92.
4. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А. Деркач. – Воронеж: МОДЭК, 2004. – 752 с.
5. Иванова Т.В. Культурологічний підхід до формування педагогічної майстерності / Т.В. Иванова // Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти : монографія. – К.: АСК, 2001. – 228 с.
6. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. / Е.П. Ильин. – СПб: Питер, 2000. – 512 с.
7. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учебн. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И.Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002. – 208 с.

References

1. Andrushchenko, V.P. (2003). *Osvita v poshuku novykh stratehii myslennia* [Education in search of new thinking strategies]. *Vyshcha osvita Ukrainy* [Higher education of Ukraine], no. 2, pp. 5–6 (In Ukrainian).
2. Hura, O.I. (2005). *Vstup do spetsialnosti 'Pedagogika vyshchoi shkoly'* [Introduction to the specialty 'Pedagogics of higher school']. Kyiv, Tsentri navchalnoi literatury Publ., 188 p. (In Ukrainian).
3. Hura, O.I. (2007). *Profesiohrama vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu yak osnova ioho profesiinoi pidhotovky* [Professiogram of a teacher of higher educational institution as the basis of his professional training]. *Sotsialnye tekhnologii. Aktualnye problem teorii i praktiki* [Social technology. Actual problems of theory and practice]. Zaporozhe, HU 'ZIHMU' Publ., issue 36, pp. 83–92 (In Ukrainian).
4. Derkach, A.A. (2004). *Akmeologicheskie osnovy razvitiia professionala* [Acmeological basis for the development of a professional]. Voronezh, NPO 'MODEK', 752 p. (In Russian).

5. Ivanova, T.V. (2001). *Kulturolohichni pidkhid do formuvannia pedahohichnoi maisternosti* [Culturological approach to the formation of pedagogical skill]. *Pedahohichna maisternist u zaklada-kh profesiinoi osvity* [Pedagogical skills in vocational education institutions]. Kyiv, ASK Publ., 228 p. (In Ukrainian).
6. Ilin, E.P. (2000). *Motivatsiia i motivy* [Motivation and motives]. Sankt-Peterburh, Piter Publ., 512 p. (In Russian)
7. Isaev, I.F. (2002). *Professionalno-pedahohicheskaia kultura prepodavatel'ia* [Professional and pedagogical culture of the teacher]. Moskva, Akademiia Publ., 208 p. (In Russian).

В статье раскрыта актуализация мотивации самоорганизации преподавателей заведений высшего образования на основе принципов синергетического подхода, определена мотивация на профессиональную организацию преподавателя и представлены условия ее эффективного развития к самопознанию и принятию решений, планированию и определению программы самоорганизации, самоконтроля и самокоррекции профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, преподаватель заведения высшего образования, актуализация, мотивация, педагогическая самоорганизация.

The article discusses the actualization of motivation of higher education institutions teachers for self-organization based on the principles of a synergistic approach, defines the motivation for the professional organization of teaching and the conditions for its effective development towards self-knowledge and decision-making, planning and program definition of self-organization, self-control and self-correction of professional activities.

Key words: professional training, teachers of institutions of higher education, actualization, motivation, pedagogical self-organization.

Одержано 14.09.2018.